

Мурзаканова Г.

**ЖАЛПЫ АДАМЗАТТЫК РУХИЙ-АДЕПТИК ДӨӨЛӨТ, ТАРБИЯ ИШИНДИН
МАЗМУНДУК БУЛАГЫ - КЫРГЫЗ МАКАЛ ЛАКАПТАРЫНДА**

Мурзаканова Г.

**КЫРГЫЗСКИЕ ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ КАК СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЙ
ИСТОЧНИК В ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ
ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ**

G. Murzakanova

**KYRGYZ PROVERBS AS A SUBSTANTIAL SOURCE IN EDUCATIONAL WORK
AND HUMAN SPIRITUAL - MORAL VALUES**

УДК:37.034:398.91

Бул макалада балдарды адептүүлүккө тарбиялоодо макал-лакаптарды колдонуунун жолдору көрсөтүлдү.

Негизги сөздөр: *адеп тарбиясы, макал лакаптар, үй-бүлөө, тарбиялоо методдору, үй-бүлөө тарбиясы, элдик оозеки чыгармачылык.*

В этой статье отражена роль поговорок и пословиц в нравственном воспитании.

Ключевые слова: *нравственное воспитание, пословицы, семья, методы воспитания, семейное воспитание, фольклор.*

This article reflects the role of sayings and proverbs in family education.

Key words: *moral education, sayings, family, motody education, family education, folklore.*

Бүгүнкү адамзаттын алдыңкы гуманисттик акыл-эси цивилизациялардын, маданияттардын бири-бирине үстөмдүк кылышы, конфронтация идеясына эмес, маданияттардын өз ара диалогуна, кызматташтыгына артыкчылык берип отурат. Маданияттардын диалогу – биздин Кыргызстан да жетекчиликке ала турган методология. Ушул контекстте караганда биздин жеткинчектерибиздин, улан-кыздарыбыздын дүйнөлүк прогрессивдүү маданияттын алдыңкы өрнөктөрүн, жалпы адамзаттын чындык, жакшылык, сулуулук (истина, добро, красота) жөнүндөгү идеалдардын өздөштүрүшү, эл аралык этиканы үйрөнүшү, диалогиялык чеберчиликке көнүгүшү, көп маданияттуу чөйрөдө (поликультурность) жашай билүү жөндөмүнө эгедер болушу, мыйзам сыйлоо, укук сыйлоо сыяктуу демократиялык коомдун баалуулуктарын аң сезимге жана жан дүйнөгө сиңириши-улуттук өнүгүүбүздүн зарыл шарттарынын бири. Ошондой эле жаштарыбыздын атаандаштыкка жөндөмдүүлүк, билимдүүлүк, профессионалдык компетенттүүлүк, ишкердүүлүк, социалдык мобилдүүлүк, демократиялык принциптерге берилгендик сыяктуу ж.б. жаңы заманбап сапаттарды күтүшү бүгүнкү жашоонун муктаждыгы.

Кыскасы, жалпы адамзаттык рухий-адептик баалуулуктар жана жаңы инновациялык сапат-касиеттер кыргыз макал-лакаптарындагы баа жеткис асыл ойлор таалим-тарбия мазмунунун гүлазыгын түзөт. Макал, лакаптардын өзгөчөлүгү – фольклордук чыгармалардын ичинде өзүнчө спецификалык, көркөмдүк, мазмундук бөтөнчөлүктөргө эгедер. Алар элдик оозеки чыгармачылыктагы жанрлардын ичинен мазмунунун тереңдиги жана тактыгы, кыскалыгы, элестүүлүгү менен айырмаланып турат.

Бул жанр туурасында дагы бир жагдай, макал ылакаптарды жаштарга караганда улгайган адамдар сүйлөө речинде арбыныраак пайдаланаары байкалат. Бул табигый көрүнүш. Көптү көргөн, көптү билген, турмуштук тажрыйбасы мол адамдардын сөз байлыгы да кенен, ойду таамай жана таасирдүү берүүгө жөндөмдүү келишет. Алар узак өмүрлөрүндө ар бир сөздү акыл таразасына салып сүйлөөгө көнүгүшкөн. «Салаалап сылап сакалды, карылар айтат макалды»- деп сөз баркын билген карыларды кыргыз эли жогору баалаган.

Турмуштук тажрыйбалардын негизинде, агартуучулук, тарбиялык мааниде, жакшы сапаттарды даңазалаган, жаман сапаттарды маскаралаган, калыстык менен чындыктын үлгүсү, турмуштун элдик эрежеси, акыл-насааттын кенчи болгон, эстөөгө жеңил, айтууга элпек, көпчүлүгү ыр же жорго сөз түрүндө кыска, таамай айтылган элдик оозеки чыгарманын бир түрүн макал, ал эми айрым бир кубулуштардан, окуялардан же адамдардын өзгөчө мүнөздөрүнөн улам, эл арасында көркөмдөлүп салыштыруу түрүндө мыскылдата айтылган, көпчүлүгүнүн тарыхы, чыгыш теги бар туруктуу сөз айкалыштарын лакаптар деп жүрөбүз. Макал, лакаптар биздин ой-пикирибизге, кулк-мүнөзүбүзгө, көз карашыбызга түздөн-түз таасирлерин тийгизип, туюмдарыбызды ойготот, маданий көрөңгөбүздү байытат. Аларда турмушту таануучу, жалпылоочу, акыл насаат, таалим-тарбия берүүчү күч, терең мазмун жана идеясы бар болгондугу үчүн, оозеки чыгармачылыктын ичинде өзгөчө орунда туруп, угуучулар, окуучулар тарабынан өтө жогору бааланат. Макал, лакаптарда талаш-тартышуу, олкул-солкул, же бүдөмүк ой, пикирлер айтылбастан, такталган, кесик бүтүмдүү, ачык түрдөгү корутунду, жыйынтыктарды бергендиги менен да баалуу. Сүйлөө речинде пайдаланууда анын жанр катарындагы бөтөнчөлүктөрү, ыңгайлуу мүмкүн-чүлүктөрү, айрым жанрларга караганда артыкчылык кылат.

Мисалы: Ааламдын көркүн көз ачат, адамдын көөнүн сөз ачат. Абийир тапса баласы, атасына бак конот. Абийирди жашындан сакта. Абийирдүү жигитке ажалдуу кийик жолугат. Ага-тууган кимде жок, сыйлашпаса жат болот. Агасын көрүп ини өсөт, эжесин көрүп синди өсөт.

Жогорудагы мазмундук база-казына, мазмундук багыт коомубуздагы бардык институттардын: үй-бүлөнүн, бала бакчанын, мектептин, кесиптик орто жана жогорку окуу жайларынын, коомдук уюмдардын, массалык маалымат каражаттарынын

таалим-тарбия ишмердигинин негизине алынып, алар бул мазмунга чыгармачылык менен мамиле жасап, аны дагы да байытып, өркүндөтүп, ушул багытта өздөрүнүн күндөлүк сөздүк феноменинде жана тарбиялоо каражаттарында иш алып барууга тийиш. Тарбия ишинин мазмунуна негиз катары алынган баалуулуктарды жаш баланын рухуна сиңирүүдө айрыкча үй-бүлөнүн ролу зор. «Уядан эмнени көрсө, учканда ошону алат» дейт эл макалы. Уя – бул үй-бүлө. Бала – “балапандын” дене-боюнун физикалык негиздери жана руханий пайдубалы алгач дал ушул “уяда” түптөлөт. Үй-бүлөдө алган көнүмүш, таалим-тарбия баланын жан-жаратылышына өчпөс тамга болуп басылып, аны өмүр бою коштоп жүрүп отурат. Баланын сезгич, бат таасирленгич кезинде, анын дүйнөсүнө себилген тарбия «үрөндөрү» жемиштүү түшүм берерин турмуш тажрыйбасы миң бир ирет далилдеген. Мына ошондон улам элдик педагогика чүрпөнүн тарбиясын, анын «уядагы» кезинен «көк бүчүр», «тал чыбык» учурунан баштоону зарыл деп санаган. Ошол үчүн кыргызда «Сүт менен кошо бүткөн нерсе сөөк менен кошо кетет», «Бала көргөнүн кылат, көсөө түрткөнүн кылат», «Баланы башынан үйрөт, чырпыкты жашынан ий», «Баланы жакшылыкка жетелеп жанаштыр, жамандыктан кубалап адаштыр» деген даанышман макалдар жашайт.

Рухий-адептик жана патриоттук дөөлөттөрдү баланын жан дүйнөсүнө интериоризациялоодо үй-бүлөнүн тарбиялык ролун активдештирүү зарыл. Үй-бүлөлүк мыкты тарбия - коомдун руханиятынын асылдыгынын, мамлекеттин бекемдигинин булагы.

Кыргыздардын салттуу элдик педагогикасынын мүнөздүү белгилеринин бири – үй-бүлөдө балдарды тарбиялоо жөнүндөгү макалдардын жана ылакаптардын болушу. Аларда үй-бүлөлүк ички мамилелер, улууларга урмат менен мамиле жасоо зарылдыгы, ата-энелик мээрим жана башка сезимдер чагылдырылган. Алсак «Улууга урмат, кичүүгө ызаат», «Ата сыйлаган абийир табат, эне сыйлаган элге жагат», «Бейиш эненин таман астында», «Бешиктеги баланын бек болорун ким билет, карындагы баланын хан болорун ким билет», «Ата аска-зоо, эне боорундагы булак, бала экөөнүн ортосундагы шам чырак», «Ырыс алды ынтымак», «Аганы көрүп ини өсөт, эжени көрүп синди өсөт» ж.б.

Таалим-тарбия иши аныкталган максаттан жана мазмундук ресурстан гана турбайт. Ошол максат менен мазмунду реалдуулукка айландыра турган принциптердин, методдордун, формалардын, уюштуруу иш-чараларынын өз ара тутумдашкан комплексинен турат. Жогорудагы тарбиянын башкы максаттарын жүзөгө ашыруу үчүн көрөңгө, гүлазык, база катары аныкталган мазмунду тарбиялануучунун аң-сезимине жана жан-дүйнөсүнө ар кандай технологиялар аркылуу жеткирилет, сиңирилет.

Байыркы элибиздин жашоо-тиричилигинде ар бир муундун орду, ыйман, адеби өзүнүн туштугун аныктайт. Улууга улуудай, кичүүгө кичүүдөй, тең-

тушка тең-туштай мамиле кылуу асыл каада-салтыбызда укмуштай айтылат.

Ошону аркылуу айкөл элдин мурасы болгон макал-лакаптар бабалардан бери сакталып, изден тайбастан аткарылган, мөөр баскандай болгон. Ыйман, адеп, абийир, ахлак жаш өзгөчөлүктөрдү тандабаган, бардыкка бирдей, макал-лакаптарыбыз арбын. Айтсак «Кызга кырк үйдөн тыюу», «Улууга урмат, кичүүгө ызаат», «Кары келсе ашка, жаш келсе ишке», «Эр жигитке жетимиш өнөр аздык кылат ж.б.»

Ата-энелерибиз жаш баланы жашынан тарбия берүүгө көңүл бөлүшкөн. Үйүнө мейман келип калса, бир алдың колуна суу куюп, сууну жаш балага куйдуруп, үйгө киргизип, мейманды жарык маанайда тосуп, аксакалдарды үйдүн төрүнө өткөрүп, эркектерин бир жагына, аялдарын бир жагына олтургузушкан. Бул маанини ата-энелерибиз төмөндөгү макал-лакаптар аркылуу түшүндүрүшкөн: «Ашың болбосо да кашың болсун», «Канча бут кирсе, ошончо кут кирет», «Мейман келсе эшиктен, береке кирет тешиктен», «Эшигин көрүп төрүнө өт»,

Балдарды ой келди же болбосо өз сөзүн көзөмөлдөбөй оюна эмне келсе ошону сүйлөй баштаса, ата-эне аны тыйып – «балам «Ойноп сүйлөсөң да ойлоп сүйлө», «Ойлонбой сүйлөсөң оорубай өлөсүн», жаман сөзгө да, жакшы сөзгө да периштелер «оомийин» дейт, жакшы каалоо тилектерден айтып олтуралы», - деп айтышчу. Бул сөз ой келди сүйлөй баштаган адамды эсине келтирип, туура сүйлөөгө багыттап коер эле. Мейманды узатаарда колго сууну жаш бала куюп, колуна чачыкты (сүлгү) асып койгон. Колдорун жууп бүтүп, аксакалдар балдарга бата беришкен, же жакшылыктар каалашкан, «колго суу куйгандын сообу өтө улуу» дешип айтышчу. Ошентип балдар өзүнөн чоңдорго кызмат жасоону үйрөнүшкөн. Муну «Жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эл көгөрөт» «Алтын албай алкыш ал» деп түшүндүрүшкөн.

Ата-эне балдарынын өсүп жетилүүсүн туура аныктап билип, алардын өнүгүүсүнө туура багыт берсе, макал-лакаптар аркылуу тарбиянын таасирдүүлүгүн күчөтсө, нукура кыргыз элинин маданий мурастарын колдоно билсе, алар балдарынын алдында чыныгы идеялга айланат.

Жалпы адамзаттык рухий-адептик баалуулуктар, сапат-касиеттер кыргыз макал-лакаптарындагы баа жеткис асыл ойлор таалим-тарбия мазмунунун гүлазыгын түзөт.

Адабияттар:

1. Б.Апышев. Д.Бабаев., Т.Жоробеков «Педагогика» Ош-2000.
2. А.Алимбеков. «Кыргыз этнопедагогикасы» Б.-1996.
3. Д.Алымкулов «Ата-эне жана бала»
4. Т.Касымов, К.Миталипов «Үй-бүлөдөгү мектепке чейинки бала тарбиясы» Б.-2010.
5. И.В.Гребенников. Мектеп жана үй-бүлө. 1988-ж.
6. Э.Мамбетакунов.Т.Сияев. «Педагогиканын негиздери» Б. 2008
7. Рахимова М.П., Панкова Т.В., Калдыбаева А.Т. «Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы». 2009.

Рецензент: к.п.н., доцент Бабаев М.Д.